

УДК 94:323.28(477.8)1929\1933:329

ПРОЦЕС СПІЛКИ ВИЗВОЛЕННЯ УКРАЇНИ (СВУ) В УСРР У ЗАХІДНОУКРАЇНСЬКІЙ ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНІЙ ДУМЦІ.

Данило КРАВЕЦЬ

Львівський національний університет імені Івана Франка
кафедра новітньої історії України

У статті характеризується суспільно-політична думка українців Галичини щодо репресивної політики у радянській Україні загалом, та процесу Спілки Визволення України зокрема. Розглянуто ставлення провідних західноукраїнських діячів та опінієтворчих груп до “більшовицького фальшу” – справи Спілки Визволення України. Крізь призму газетних публікацій, особистих листів, резолюцій з’їздів політичних партій та архівних матеріалів розглянуто ставлення західноукраїнської громадськості до суду над СВУ.

Ключові слова: радянська Україна, Спілка Визволення України, Західна Україна, УНДО, УСДП, репресії.

Спілка Визволення України – міфічна антирадянська організація, вигадана ДПУ (Державним політичним управлінням) СРСР для судового процесу з дискредитації української наукової інтелігенції. З СВУ часів Першої світової війни ця організація ніяких зв’язків не мала – чекісти просто використали стару назву. У липні 1929 р. було проведено масові арешти серед української інтелігенції. 45 осіб з числа арештованих у березні 1930 р. постали у Харкові перед судом, звинувачені у приналежності до підпільної Спілки Визволення України (СВУ). Разом з ними на лаву підсудних потрапили молоді люди, яких звинувачували у членстві в юначій організації СВУ – Спілці Української Молоді. Всі засуджені у справі СВУ–СУМ одержали від 2 до 10 років ув’язнення, а згодом більшість із них були ліквідовані¹.

Справа СВУ викликала неабиякий резонанс серед українців міжвоєнної Польщі, а низка провідних західноукраїнських діячів навіть були пов’язані з нею безпосередньо.

Мета наукової статті – висвітлити на основі джерельної та історіографічної бази ставлення українського населення міжвоєнної Польщі до репресивної політики більшовиків у радянській Україні загалом та до справи СВУ зокрема. Основу джерельної бази складають архівні матеріали Центрального державного історичного архіву України у м. Львові, газетні публікації 1920–1930-х рр., мемуари сучасників.

Від кінця 1920-х років, після розгрому “ухилів” і “опозицій” та остаточного утвердження Й. Сталіна при владі, намітилася різка зміна у внутрішній політиці партії. Вона полягала у поверненні до методів “воєнного комунізму” та масового революційного терору. Тоталітарній системі, що набирала сили на переломі 1920–1930-х років, вкрай потрібно було знайти достатню кількість “шпигунів”,

“диверсантів” та “шкідників”, на яких можна було б перекласти власні злочини та численні народногосподарські прорахунки. До того ж, наявність численного “контрреволюційного елемента”, своєю чергою, про людське око виправдовувала диктаторський стиль керівництва державою й широкомасштабні репресивні акції, а також сталінський курс на самоізоляцію СРСР від навколишнього світу й підтримку перманентного стану “фортеці в облозі”. Теоретичним обґрунтуванням цих заходів (зрозуміло, досить сумнівним “обґрунтуванням”) була відома сталінська теорія “загострення класової боротьби під час будівництва соціалізму”². Як зазначає німецький дослідник Й. Баберовскі у перекладному виданні праці “Червоний терор. Історія сталінізму”: “Провідні більшовики бачили світ, що був заселений ворогами. Це були вороги, що заважали народу знайти шлях до самоочищення. Терор виник з необхідності усунути з суспільства ту амбівалентність, яка щоденно протистояла більшовицькому проекту. Це була “очишувальна буря”, яка мала звільнити суспільство від бур’яну”^{3*}.

Першою жертвою цілеспрямованих атак більшовицького режиму стала стара інтелігенція. 9 березня 1930 р. розпочався в Харкові великий судовий процес проти 45 визначних українських учених, культурних та громадських діячів, обвинувачених у приналежності до “контрреволюційної” організації Спілки Визволення України. Акт обвинувачення твердив, що всі підсудні належали до конспіративної протикомуністичної організації – СВУ, – яка постала 1926 р. та була зв’язана з іншим українським нелегальним товариством, що звалось “Братство Української Державності”. На чолі БУД та СВУ згідно з твердженнями більшовицьких спецслужб мав стояти учений, історик письменства та академік С. Єфремов. Одна і друга організація нібито мала за завдання повалити більшовицьку владу та відірвати Україну від СРСР. Верховний обвинувачувач домагався для 21 підсудних смертної кари, проте на смерть не було засуджено нікого. Чотирьох обвинувачених, у тому числі акад. С. Єфремова засуджено на 10 років в’язниці, решту – на 8, 6, 5 і 3 роки. Разом дістали обвинувачені 170 років тюрми⁵.

Величезного розголосу цей процес набув не лише в Україні, але і по цілому світі. Вже від 1927 р. у Західну Україну доходили звістки щодо таємних репресій проти галичан в УСРР. Відомості про це були одержані з приватного листування мешканців двох частин української землі, поділених кордоном. Чи не найбільше уваги харківському процесу приділяла щоденна газета “Діло”, яка, об’єднавши передові українські інтелектуальні сили і народ, формувала західноукраїнську суспільно-політичну думку⁶. Коментуючи одне з повідомлень, яке стосувалось репресій на радянській Україні, редакція “Діла” зазначала: “З листа довідуємося, що переслідування звернені не тільки проти безпартійних уродженців Галичини,

---

* Незважаючи на те, що справа СВУ була повністю інспірована спецслужбами, американський дослідник Т. Снайдер вважає, що поштовхом до її початку стали дії польських шпигунських організацій на території УСРР.

але й проти партійних, але не тих, що позасідали в Раднаркомі та у виконкомках всіляких центральних установ, а проти тих рядових чорних робітників, розкинутих по всій Україні, по найдальших її закутинах. Виходить, що всіх їх уважають там органи червоної політичної жандармерії небезпечними націоналістами... Не можуть вони ніяк стравити того, що галичани своєю працею та щирим національним почуттям з'єднали для себе... симпатії місцевого населення...”⁷.

У середині 1920-х років у Галичині мали місце радянофільські настрої. Прихильність до радянської України серед галицької громадськості впливала з двох джерел: першим була польська політика дискримінації українців, другим – політика українізації на Великій Україні. Проте радянофільство, все ж, не було домінуючим у політичній думці галицьких українців⁸.

Відтак 18 травня 1929 р. в радянській Україні розпочалися арешти осіб, причетних до справи СВУ. “Вже тринадцять днів тягнеться в великій залі державної опери в Харкові небувалий політичний монстр-процес проти 45 українських національних діячів, – пише газета “Діло”, – З акту обвинувачення, як і з дотеперішніх зізнань самих обвинувачених видно, що всі вони належали до нелегальної, законспірованої, проти більшовицької організації, яка мала за завдання відреставрувати українську національну державу над Дніпром. Майже всі обвинувачені – це загально відомі в українському національному житті, в історії українських визвольних змагань, і українській науці, літературі і взагалі в українській культурній праці постаті. Найстаріший з них митрополит Липківський, академік Єфремов має 53 р., а більшість не менше 40 років. Отже були це люди не тільки поважні та зрілі, але й багаті життєвим досвідом, словом найгідніші українські громадяни, що бажали рятувати свою Батьківщину, що прагнули добра для неї і в ім'я цього добра працювали серед важких обставин більшовицької дійсності цілими літами. Об'єднувала їх велика віра у здійснення найвищого національного ідеалу, а кріпила гармонійна праця”⁹. Отож бачимо, що редакція “Діла” вже з самого початку процесу СВУ співчувала усім обвинуваченим, вважаючи, що радянська влада судить найдостойніших громадян України.

Завдяки публікаціям у галицькій пресі західноукраїнська громадськість вже не мала сумніву в тому, що СВУ викрила більшовицька політична розвідка за допомогою провокації. Редакція “Діла” зазначає: “Провокатори видали на поталу більшовицької “чеки” найкращих національних українських патріотів Наддніпрянщини”¹⁰.

На території УСРР судовий процес над СВУ в залі харківської опери транслювався по радіо. Представники галицької громадськості вважали, що жоден свідомий українець не може без остраху слухати це знущання над підсудними. Більшовицькі прокурори чи т. зв. “громадські обвинителі”, зберігаючи формально всі правила чесності, знущаються над обвинуваченими за допомогою підступних запитань: “даючи таким чином делегатам “пролетарської громадськості” нагоди для насмішок і непристойних вигуків на

адресу підсудних... Чи можна собі уявити більш невиносиму моральну атмосферу для підсудних?”¹¹.

Редакція щоденника “Діло” детально аналізувала події в Харкові й вважала, що більшовицька “пролетарська Феміда” намагалася звести діяльність СВУ до агентурної діяльності емігрантів з колишньої УНР на території УСРР. Отже, всі підсудні мають стати в очах “пролетарської громадськості” тільки виконавцями доручень УНР-івського осередку на еміграції: “який знову у свою чергу є у послугах чужих сил, сусідських хижаків, ласих на добро української землі. Тим самим і всі обвинувачені – це ніщо інше, як чужі наємники. І тому то на розправі так багато розмов про варшавський договір в 1920 р. Очевидно, що про ризький договір комуністичні судді нічого не згадують. Та всі обвинувачені варшавський договір осуджують”¹².

Дослідивши факти, редакція “Діла” дійшла до інших висновків щодо “запроданства” обвинувачених. У газеті зазначається, що вже в передсудовому слідстві студент Павлушкін, провідник “Спілки Української Молоді”, зізнався, що після смерті С. Петлюри, коли оживилась діяльність української молоді, всі його товариші не сподівались і не розраховували на жодну інтервенцію, на жодні посторонні сили, а мали намір власними силами зреалізувати свою програму визволення України. Ці тези підтверджуються і в окремому фейлетоні харківської газети “Комуніст”, в якому пишеться саме про “СУМ” та його завдання. Про це також згадував і один з обвинувачених – акад. С. Єфремов, про що свідчать зізнання обвинуваченого Товкача, – він твердить, що Єфремов закликав до організації та консолідації національних сил до готовності, бо на еміграцію, яка є безсила та “розгризена” розраховувати не можна¹³. “У програмі СВУ держава стояла понад партіями, а нація понад класами”¹⁴ – зізнався С. Єфремов і тим найкраще означив суто національне обличчя СВУ. Обвинувачені нічого не заперечували, і тим проявили свою громадську мужність, і те, що були українськими патріотами-державниками, які не бояться терпіти за національні ідеали¹⁵.

На завершальній частині харківського процесу обвинувачених членів СВУ західноукраїнську громадськість сколихнула звістка, що один з комуністичних прокурорів, а саме представник державної прокуратури М. Михайлик, домагається смертної кари аж для 21 обвинуваченого. Редакція “Діла” з цього приводу зазначила: “Від моменту, коли на салі харківської опери, в якій відбувається суд, прогомоніли ці страшні слова Михайлика, пронісся понад усю українську землю чорнокрилий демон тривоги й жаху. Кожне українське серце затріпотіло на цю жакливу вістку, кожне відчуло біль на згадку про епілог тієї великої трагедії, в якій провідні діячі національної української культури, активні репрезентанти ідеї національного визволення можуть втратити життя від комуністичних куль”¹⁶. Найпопулярніша західноукраїнська газета, описуючи справу СВУ завжди емоційно зверталася до національних почуттів своїх читачів,

тим самим не залишаючи у них жодних сумнівів щодо законності та моральності судового процесу у харківській опері.

Останні дні харківського процесу проходили в надзвичайно важкій та напруженій атмосфері. Не тільки для обвинувачених, “що відчувають над собою подих смерти”, але й для всіх національно-свідомих українців, як в межах СРСР так і в межах Польщі. Кореспондент “Діла” драматично змальовує настрої “харківської комуністичної вулиці”: “Бо коли в залі суду запанував уже настрій кровожадности серед прокураторів, суддів і глядачів, то харківська комуністична вулиця “оживлена” магичною паличкою ДПУ (чеки) клекотить від “невдоволення”, що комуністичні прокуратори, мовляв за “ласкаві” за “толерантні” коли домагаються смерти тільки за 21 обвинувачених. Вона, ця безвольна, тупоумна комуністична вулиця, домагається кари смерти для всіх обвинувачених. Чим більше крові, тим для неї краще, бо більше емоції, більше нагоди для заспокоєння садистичних нахилів”¹⁷. Галицький журналіст вважає, що “комуністична вулиця” не питає: чому і за що судять 45 українських провідних діячів, так само, як не цікавиться тим, ким є ті, що мають впасти жертвою диктаторського режиму. Зі сторінок газети українці Польщі дізнаються, що мітинги на підтримку справи проти СВУ, відбуваються під пильним керівництвом влади, а люди, які беруть участь у цих “заходах”: ”нічого не аналізують, нічого з нічим не порівнюють, бо вони сліпе знаряддя, що має ілюструвати настрої пролетаріату”¹⁸.

Галицька преса, також, характеризувала те, що відбувалося на радянській Україні під час процесу СВУ: “Перед харківським монстрпроцесом проти членів СВУ комуністи аранжували великі вуличні демонстрації з протестами проти діяльності “контрреволюціонерів зі Спілки Визволення України”...словом комуністи мають чим забавляти “радянську і пролетарську громадськість”, щоби відвернути її увагу від злободенних господарських нещасть, які повисли над цілим Радянським Союзом... цей процес подібно до українізації, завів комуністичні надії, бо крім агітаційного матеріалу для комуністів дав він для українського населення, також дуже багато матеріалу для роздумів над теперішнім своїм положенням, матеріалу для аналізу своїх національних почувань і національних бажань. Система глузування і насмішок комуністичних суддів і прокурорів над національною ідеологією, над обвинуваченими і над їх працею для української культури і для українського національного визволення мусіла потрясти сумління усіх свідомих українців, мусіла заставити їх до скріпленої праці над організованою самообороною і боротьбою за визволення”¹⁹. Подібні публікації мали б вселити надію західноукраїнській громадськості в те, що свідомі громадяни з Великої України все ж стануть на боротьбу з комуністичним режимом.

У 1932 р. редакція “Діла” присвятила ретроспективну статтю, присвячену подіям у радянській Україні 1929 р. “Два роки тому відбувся той процес глуму і

морального та фізичного знуцання на українськими національними діячами і патріотами, процес який був для цілого світу “видимим знаком” ліквідації того курсу в національній політиці, що на Рад. Україні був відомий під назвою українізації. Харківський процес ліквідував тактику потурання розвиткові української національної культури й плекання усіх інших відмінностей племінної окремішності української нації та брутально вводив тактику насаджування комуністичного інтернаціоналізму в усіх ділянках культурної творчості”²⁰.

З перспективи часу авторові статті краще вдалося проаналізувати всі наслідки справи СВУ: “Безпосереднім ударом харківський процес був Всеукраїнській Академії Наук у Києві, який зібрав не тільки цілий ряд найчільніших наукових сил, але й віщував зміну системи праці, ліквідації низки наукових позицій, радикальну зміну всього пануючого в Академії і її установах духа. А що інсценізовано цей процес безпосередньо після ліквідації Автокефальної Української Православної Церкви й небувалих досі колективізацій них репресій схарактеризованих пізніше самим Сталіним, як “запаморочення від успіхів” та підчас внутрішньо комуністичних партійних чварів... процес СВУ був справді історичною подією”²¹. Отож бачимо, що лише за кілька років після подій в харківській опері українська преса Речі Посполитої згадує про наслідки процесу СВУ для ВУАН та АУПЦ

За справою СВУ пильно стежила не тільки вся українська громадськість Польщі, але й українські емігранти. Відомий громадсько-політичний діяч та археолог Л. Чикаленко, що працював в Чехословаччині, уважно відслідковував харківські події. У своєму листі до редакції “Діла” він спростовує слова, як прокурора, так і обвинуваченого С. Єфремова, про те, що писав останньому листи. “Не відмовте дати на сторінках Вашого Шановного Часопису, місце моєму листу в справі сфальшування моїх листів, що фігурують в процесі СВУ у Харкові, як матеріал до обвинувачення. З часопису “Вісти ВУЦВК” з 22.ІІІ. ц. р. довідався я, що С. О. Єфремов, вислухавши прочитану йому гр. обв. (громадським обвинувачем – Д. К.) П. Любченком частину мого листа з “Діла” ч.58, в якій я заперечую писання мною листів до С. О. Єфремова, на запитання П. Любченка про те, чи він стверджує, що одержував листи від Чикаленка, сказав: “Я стверджую, що одержав листа від Чикаленка 1926 р.”. Від себе ще раз вважаю відповідним подати до відома нашого громадянства зі всею категоричністю наступне: єдиного листа, якого я написав С. О. Єфремову, вислав я навесні 1922 р. Лист цей був відповіддю на листа до мене С. О., написаного ним 13. ІІ. 1922-го року”²².

У наступній частині свого листа Л. Чикаленко дає власне бачення того, як працює більшовицького “правосуддя”: “Я не раз мав нагоду читати у більшовицьких часописах фальшовані листи декотрих УНР-івських діячів, а один з цих листів бачив виданий навіть фото типом у паризьких “Українських Вістях”. Хай з того часу техніка фальшування ріжних документів і досягла в руках більшовицької влади такої досконалости... але ж це торкається тільки сторони

технічного виконання”²³. Більшовицькі спецслужби не зупинялись ні перед чим для того щоб притягнути до відповідальності “потрібних” їм осіб.

Автор листа дивується, як акад. С. Єфремов не зміг виявити фальш: “Дивовижним є те, як міг С. О. Єфремов не звернути увагу на фантастично-абсурдний зміст самих листів, як він міг просто хоробливого змісту маячення про якісь наради С. Петлюри з українськими соціал-демократами та гетьманцями вважати за автентичні листи, хоч би вони й були, як то йому видалося, написані мною...Цікаве світло могли б кинути на це фальшування відомості про те, яким саме чином дісталися ці листи до рук С. О. Єфремова. Чи були ці листи вислані поштою, чи були вони кимсь передані; чи були вони писані рукою, чи на машинці; чи були підписані, чи авторство їх було приписане мені. Коли б ці листи прийшли поштою, то неприпустимою вже помилкою з боку С. О. Єфремова так легковажно ставитись до питання їхньої автентичности та й взагалі серйозности, бо це була б найбільша дискредитація мене, як особи, з якою можна було б мати будь-які конспіративні відносини та зв'язки”²⁴.

У кінці свого листа Л. Чикаленко висловлює здогад, що серед підсудних у справі СВУ, можливо, є провокатори: “Коли ж ці листи були кимсь передані і, приписуючи їх мені, С. О. Єфремов базується на чийсь словах, яким він вірить, то немає для мене жодного сумніву, що фальшування цих листів не пройшло без участі когось такого, хто може і є зараз серед підсудних, але його роля там фальшива, бо він просто звичайний провокатор з ДПУ”²⁵. Отож, фальшування документів та листів, численні провокатори, слова вирвані з контексту, ось які риси, на думку Л. Чикаленка були притаманні більшовицькій судовій системі загалом та процесові СВУ зокрема.

Уважно стежили за справою СВУ також І. Мазепа та П. Феденко, представники Центрального комітету Української соціал-демократичної робітничої партії, що базувався у Празі. Завдяки їхньому листові до редакції “Діла” західноукраїнська громадськість отримала змогу дізнатися нові деталі справи СВУ. І. Мазепа та П. Феденко спростовують слова С. Єфремова, котрий на допиті заявив, що перші двоє належали до закордонних членів СВУ: “Підчас допиту Старицької-Черняхівської так званій “громадський обвинувач” комуніст Любченко запитав академіка Єфремова, хто був у закордонній СВУ. Єфремов відповів: Лотоцький, Лівіцький, Феденко, Мазепа, Дорошенко, Шулгин, Чикаленко, Прокопович. На це Любченко сказав: а ось в “Ділі” за 25 березня вміщено за підписами Мазепа і Феденка (цитуює уступ лише такий): “ніколи українська соціал-демократія, ні ми персонально ніякої участі не брали...” Отже пишуть неправду? Єфремов: “Пишуть неправду”²⁶. Завдяки численным публікаціям, що стосувалися справи СВУ, українська громадськість Польщі знала про те, яким способом більшовицькі “обвинувачі” добиваються зізнань у підсудних.

Ось, як І. Мазепа та П. Феденко трактують комуністично-більшовицьку судову систему: “В дійсності цей суд ховає правду від суспільства і накидає

своїм тероризованим жертвами свої вигадані, фантастичні, фальшиві “факти”, щоби дезорієнтувати українські маси і таким чином продовжити своє панування на Україні. Завдання більшовицької влади в цім процесі полягає в тім, щоби за всяку ціну морально і фізично знищити не тільки тих, що сьогодні сидять на лаві обвинувачених, але й усіх інших українських громадських діячів, яких ця влада вважає за своїх небезпечних противників”²⁷.

Згадані представники Центрального Комітету Української Соціал-Демократичної Робітничої Партії, вважали, що в Україні усім керує російська окупаційна влада, яка й організувала процес над українською інтелігенцією: “Цим фактом затаєння правди від ширшого українського громадянства російська окупаційна влада, що працює азійськими методами обману і підступу, ще раз показала своє кайнове обличчя перед українськими працюючими масами. Всі ці заяви всяких “самоотвержених малоросів” – Любченків, Затонських, Чубарів і інших, що стають у позу “оборонців України” від чужоземного поневолення й інтервенції, є лише наслідуванням московських метод політичної боротьби. Бо це ж вони самі власне привезли на Україну найжорстокішу і найтяжчу інтервенцію російської більшовицької влади, яка уже ось 10 років безупинно заливає Україну кров’ю, руйнує українське господарство й нищить свободний розвиток українського народу”²⁸. Як і більшість емігрантів І. Мазепа та П. Феденко більш ніж критично ставилися до комуністичної влади в Україні.

Щодо деталей справи СВУ, то І. Мазепа та І. Феденко проливають світло на низку “дивних” фактів, що були озвучені під час судових засідань у харківській опері: “Лише безконтрольний, свавільний суд агентів провокаторів над своїми жертвами може чинити розправу так, як це роблять харківські “диктатори над пролетаріатом”. Вистачить, коли ми звернемо увагу хоч би на вигадану нараду в Празі, що нібито відбулася за участі: Петлюри, Логоцького, Лівницького, Мазепа, Прокоповича і ін. Поминаючи те, що це твердження вигадане в самій своїй основі, слід до його характеристики додати, що пок. С. Петлюра, як відомо, взагалі ніколи не був в Празі. Таку ж саму ціну мають поширені на суді “інформації” про політичний союз таких угруповань як соціал-демократи, радикальні-демократи та монархісти-гетьманці. Кожному, хто хоч трохи знає про дійсні відносини названих політичних угруповань, ясно, що вся ця інформація про участь українські соціал-демократії в нелегальній організації разом з монархістами та з радикальними демократами вигадана самими більшовицькими агентами, що самі брали участь у творенні “СВУ” й очевидно таким чином інформували акад. Єфремова та інших обжалованих”²⁹. Отож бачимо, що ЦК УСДРП використовував західноукраїнську пресу не лише для критики харківського процесу, але й для “відбілювання” власного імені від закидів комуністичних спецслужб.

У завершальній частині свого листа українські емігранти намагаються дати власне трактування, для чого був організований процес СВУ та які його основні завдання: “Розуміється ми добре знаємо дійсну суть більшовицького

“правосуддя” і тому не сумніваємося, що цей так званий суд буде й надалі керуватися лише своїми “судовими” методами і вкладати в уста Любченків свої “аргументи”. Та ясно для всіх, що ніяка нова неправда, обман та фальсифікація з боку більшовицьких “суддів” не зменшить, а тільки приблизить в очах українського народу і всього культурного світу оту ганебність засобів, за допомогою яких окупаційна більшовицька влада весь час систематично старається нищити свідомі українські сили для улешення свого панування на Україні”³⁰.

З початком справи СВУ, повністю інспірованої ДПУ УСРР, нового розвитку набули переслідування акад. С. Єфремова. До справи СВУ був причетний також і голова Наукового товариства ім. Т. Шевченка у Львові, академік ВУАН проф. К. Студинський. Проти С. Єфремова виступало чимало інших співробітників ВУАН. У листопаді 1929 р. на засіданні Ради ВУАН було ухвалено резолюцію, спрямовану проти С. Єфремова. І хоча К. Студинський критикував С. Єфремова, він, а також галицькі представники в Академії Наук Ф. Колеса і В. Щурат, на сторінках “Діла” прилюдно відмовилися від цієї резолюції³¹. Як свідчив М. Яворський, під час засідання ВУАН, “коли готувалася резолюція про СВУ, я ледве вмовив Студинського, Щурата, Колесу не виходити перед голосуванням, а тільки втриматися від голосування...”³². Таке фрондерство К. Студинського засвідчило, що він відмовився від надмірного пієтету до радянської влади. Зрозумівши її справжні цілі, які полягали у згортанні процесу українізації, він намагається самоусунутися від публічної оцінки судових процесів, одночасно непрямо підтримує переслідування науковців. Зрозуміло, що відносини К. Студинського з радянською владою значно погіршилися³³. Згадана заява К. Студинського, В. Щурата і О. Колесси в “Ділі” викликала надзвичайно негативну реакцію партійного керівництва УСРР.

У цьому контексті вважаємо за потрібне детальніше зупинитися на стосунках К. Студинського з радянською владою. Голова НТШ намагався встановити тісні контакти з інтелігенцією УСРР. Це органічно впливало з його соборницької ідеології. Упродовж 1920-х рр. він отримав можливості для роботи у цьому напрямку, проте в цей же час академіка втягнули у доволі неприємні інциденти, пов’язані з діяльністю ДПУ УСРР. Тісні контакти з радянською владою ускладнили становище К. Студинського у Східній Галичині, викликавши там хвилю невизнання³⁴. Так, наприклад, часопис “Нова Зоря” надрукував статтю “Українська наука в УСРР”. У ній гостро критикувалася думка К. Студинського щодо “матеріальної і моральної підтримки радянською владою” української науки, відзначалось, що замість української культури більшовики фінансують різноманітне “дрантя” на зразок “Записок НТШ”³⁵. 1924–1928 рр. відзначилися тісною співпрацею К. Студинського з радянським Харковом. Будучи на боці М. Грушевського, К. Студинський ув’язався в інспірований ДПУ УСРР його конфлікт із іншими провідними членами ВУАН, а саме С. Єфремовим та А. Кримським.

На судовому процесі СВУ 12 березня 1930 р. громадський обвинувач, секретар ЦК КП(б)У П. Любченко процитував такий фрагмент зі щоденника С. Єфремова: “Появився Студинський – про 30 сріблеників, одержав, до Харкова з подякою. Гнус”³⁶. Очевидно, що оприлюднення такої характеристики голови НТШ, що зробив П. Любченко, який у секретаріаті ЦК КП(б)У разом з С. Косіором відповідав за зв’язки з КПЗУ та закордонну роботу, не було випадковістю, а натомість дуже зваженим і розрахованим кроком. Ймовірно, що так партійно-державне керівництво УСРР “віддячувало” К. Студинському за листопадову (1929 р.) сесію ВУАН і згадану вище заяву академіків-галичан у “Ділі”.

Процес СВУ викликав низку непередбачуваних побічних наслідків. До таких випадків належить відома телеграма тодішнього голови Наукового Товариства ім. Шевченка у Львові проф. К. Студинського, до голови трибуналу у харківському суді, Т. Приходька, в якій проф. К. Студинський просив суддю, щоби від підсудного акад. Єфремова більшовицькі судді зажадали відкликати чи детальніше пояснити твердження, яке знайдене у сконфіскованому щоденнику С. Єфремова: що проф. Студинський “запродався більшовикам за 30 сребреників...”... якщо, мовляв, акад. Єфремов не зробить того, тоді він, Студинський, буде вважати Єфремова нікчемним клеветником...”³⁷. Ця телеграма стала причиною зневаги голови найвищої української наукової установи поза кордонами УСРР. Українська прилюдна опінія обурилась, згадавши поступок проф. Студинського й призадумалася над питанням, чи взагалі можливо, щоби такий поважний і всіма шанований діяч-учений, як акад. С. Єфремов наважився без всіляких причин писати до свого щоденника таку фразу про голову Наукового Товариства. Пізніші Загальні збори НТШ злегковажили ці факти й голос громадської думки, вибрали проф. Студинського знову головою НТШ, що призвело до судового процесу між останнім та редакцією “Діла”. “Один із епілогів тої історії – отже посередньо епілогів харківського процесу СВУ – відіграється на судовій залі у Львові, у процесі проф. Студинського проти редакції “Діла”³⁸.

Робить закид з цього приводу К. Студинському також вчений, громадський та церковний діяч І. Огієнко, що у своєму листі до голови НТШ пише: “...Лист Ваш робить вражіння, що Ви вірите всім тим наклепам, які подає в цій справі совітська преса...”³⁹. Далі І. Огієнко просить К. Студинського забути про всі старі образи та статі на захист української інтелігенції, яка стоїть на порозі знищення: “Дорогий Пане Професоре! Ми маємо відомости, що Єфремов, Ніковський, Чехівський і др. будуть розстріляні. Перед загрозою смерті треба забути особисті порахунки. Він український патріот-сборник, а тому і для Вас мусить бути трагедією уже саме ув’язнення наших ліпших людей. Згоден з Вами, що Єфремов має багато темних сторін... але ж він гине за кращу долю України, гине у боротьбі з наїзниками на нашу батьківщину... Думаю дорогий п. Професоре, що Наукове Товариство мусить зробити все, щоби порятувати кращих синів України. Вибачте за ці щирі слова”⁴⁰. Вже 20 березня 1930 р.

К. Студинський у листі до Ю. Коцюбинського звертався з проханням полегшити долю С. Єфремова та інших оскаржених у справі СВУ “в ім’я нашого духовного і культурного єднання”⁴¹. Можливо таке прохання диктувалося наведеним вище листом І. Огієнка. Як бачимо справа СВУ мала безпосередній вплив на низку чільних діячів українського руху міжвоєнної Польщі.

Відомий фейлетоніст “Діла” Галлатіон Чіпка у своїх дописах не оминув увагою справу СВУ. Зокрема у фейлетоні “Процес чи не процес?!” Г. Чіпка не вірить у будь-яку серйозність суду над СВУ, вважаючи цей процес фарсом. Г. Чіпка так відгукується про події в столиці УСРР: “По-перше Харків не є столицею, бо ніхто Москві не наказував робити то місто столицею. Те саме відноситься і до радянського устрою, бо це вийшло з однодушної ухвали робітників, селян і солдатів (Ленін – робітник, Калінін – селянин, Троцький – солдат!). По-друге неможливо щоби самостійна держава карала своїх громадян за те, що вони хочуть її самостійності. Взнявши все це до уваги не вірю я не вірю, що в Харкові загалом відбувається якийсь процес... правда “радіоти” Галичини щодня перехоплюють щось таке ніби процес, де є зізнання і допити і промови і вигуки...але це не виглядає на серйозний процес”⁴². У звичному для себе сатиричному стилі, популярний галицький фейлетоніст, осміює не лише більшовицьке правосуддя, але й робить закид західноукраїнським радянофілам (“радіотам”), звинувачуючи тих у довірі до “серйозності” харківського процесу.

Провідні західноукраїнські політичні партії, як і вся свідомо громадськість різко засудили харківський процес над українською інтелігенцією. Остаточний перехід на антирадянські позиції легальної політичної та економічної еліти українського руху Галичини відбився у резолюції Центрального комітету провідної української партії Галичини УНДО від 8 березня 1930 р., у котрій, окрім висловлення співчуття українському народові в УСРР, зазначалося, що “...Москва розпочала новий грізний наступ на саму основу існування українського народу”⁴³. Народний з’їзд УНДО закликав “усе українське суспільство і особливо усі партійні органи, а також усю українську національну пресу до безкомпромісної боротьби з комунізмом в усіх його явних чи замаскованих (філорадянських) проявах”⁴⁴. Подібну позицію зайняли також усі інші українські легальні партії разом із соціалістичними: Українська соціалістично-радикальна партія та Українська соціал-демократична партія⁴⁵. На засіданнях УНДО в цей час основною темою дискусій стали події в радянській Україні. Три з 8-ми резолюцій були присвячені масовим політичним репресіям в УСРР. Делегати “з усією рішучістю засудили комуністичний режим на Великій Україні”⁴⁶. Висловлювалися протести “проти червоного наступу московських комуністів на український національний рух, проти переслідування українських вчених і діячів культури”⁴⁷. УНДО різко засудило діяльність західноукраїнських радянофілів, “які під прикриттям українського патріотизму намагалися усправедливити московсько-більшовицькі репресії українських національних діячів на Великій Україні і беруть в оборону всю комуністичну колоніальну політику на Україні”⁴⁸.

Представники Української Парламентарної Репрезентації (далі УПР) у польському сеймі також засудили репресивну політику більшовиків у радянській Україні. 14 листопада 1929 р. на своєму засіданні УПР розглянувши масові арешти українських діячів УСРР, прийняла одноголосно постанову, в якій зазначалося наступне: “Комуністична диктатура на Великій Україні повела в осіні цього року черговий, тим разом дуже нагальний і масовий наступ на представників української інтелігенції, зокрема ж на визначних діячів української науки й літератури, на українську молодь середніх і вищих шкіл, на діяльних представників українського селянства і робітництва. Завданням цього наступу є ламання всього національного українського руху та дискредитування його при допомозі політичних монстр процесів і на кінець відстрашення від нього населення при допомозі кривавих езекуцій над його провідними діячами... Українська Парламентарна Репрезентація, розглянувши цю справу, протестує перед цілим культурним світом, проти цього комуністичного наступу на українське національне життя і зокрема проти червоного терору, що нищить провідні кадри української нації”⁴⁹.

Щодо українських соціал-демократів, то у цілому УСДП виступала за створення Української соціалістичної держави, проте радянська Україна не була для них зразком.. Ставлення до радянської України УСДП ґрунтувалося на платформі грудневого з’їзду 1928 р. Лінію партії в цьому питанні чітко визначив В. Темницький. З одного боку, він визнав, що “український пролетаріат з жахом і болем глядить на те все, що ... твориться по тім боці Збруча”, і політика більшовиків не мала “нічого спільного з соціалізмом, але є його ярим запереченням та профанацією”⁵⁰. Ставлення УСДП до справи СВУ принципово не відрізнялася від позицій УНДО та УПР.

Уже в кінці 1929 – на початку 1930 р. спостерігачі з близького до II відділу польського генштабу журналу “Національні питання” зафіксували різке зростання антирадянських настроїв в усьому українському галицькому суспільстві у зв’язку з політичним судовим процесом СВУ. Швидко почала падати популярність КПЗУ і прорадянського Сельробу, що виявилось в поразці останнього на виборах до сейму 1930 р. Прибічники прорадянської орієнтації переглядали свої погляди не тільки під впливом подій на радянській Україні, але і через психологічний і силовий тиск радянських українських кіл. Голова Наукового товариства ім. Т. Г. Шевченка К. Студинський після відмови підписати протест проти антиукраїнського терору в СРСР зазнав приниження честі. З лютого 1930 р. на XIX загальному з’їзді Ревізійного союзу українських кооперативів (РСУК) гостра критика пролунала на адресу керівника РСУК І. Павликовського і всього керівництва українських кооперативів за лист подяки українським радянським кооперативам за гостинний прийом, наданий в УСРР делегації представників українських кооперативів з Галичини. Варто відзначити, що до керівництва українських кооперативів входили і багато учасників війни за незалежність 1918–

1920 рр. та осіб, які зберегли контакти з УВО та ОУН. Зокрема, керівником Центросоюзу був близький до А. Мельника колишній український офіцер і член УВО Ю. Шепарович.

Свій протест проти справи СБУ галицька громадськість висловлювала біля радянського консульства. 21 листопада 1929 р. українська молодь засуджуючи процес над СБУ та арешти української інтелігенції, провела демонстрацію у Львові⁵¹. Диппредставництво СРСР у Львові як форпост радянської дипломатії перетворився по суті на фортецю в облозі, довкола якої часто збиралися численні маніфестації українського громадянства, учасники яких висловлювали протести проти подій в УСРР.

Отже, справа СБУ викликала неабиякий резонанс у західноукраїнській суспільно-політичній думці. Репресивна політика більшовиків щодо представників української інтелігенції була різко засуджена галицькою пресою і чільними українськими національними лідерами Польщі. Справа СБУ остаточно поклала край радянофільським настроям серед західноукраїнської громадськості.

THE PROCESS OF THE UNION OF LIBERATION OF UKRAINE IN WESTERN UKRAINIAN PUBLIC OPINION

Danylo KRAVETS

The Ivan Franko National University of Lviv
Department of Contemporary History of Ukraine

This article based on archival sources, press, diaries and scientific literature analyzes Western Ukrainian public opinion concerning fake legal processing against the Union of Liberation of Ukraine in Soviet Ukraine in 1929. This process has been criticized by all liberal press of Galicia and by all local Ukrainian national leaders. The analyzed materials give reasons to believe that the process against ULU has totally ruined Galician soviet orientation ideology in society.

Key words: Soviet Ukraine, Union of Liberation of Ukraine, Western Ukraine, UNDO, USDP, repressions.

---

¹ Грицак Я. Нариси з історії України: формування української модерної нації / Я. Грицак. – Київ, “Основи” 1999. – 249 с.

² Рубльов О. Західноукраїнська інтелігенція у загальнонаціональних політичних і культурних процесах (1914–1939) / О. Рубльов – Київ, 2004. – С. 344.

³ Баберовскі Й. Червоний терор. Історія Сталінізму / Баберовскі Й. – Київ, К. І, 2007 – С. 200.

⁴ Кульчицький С. Україна між двома війнами (1921–1939 рр.) / С. Кульчицький – Київ: “Альтернативи”, 1999. – С. 137.

⁵ Качараба С., Комарницький Я. Василь Мудрий – громадський діяч, політик, публіцист / С. Качараба, Я. Комарницький – Дрогобич: Редакційно-видавничий відділ Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка, 2009. – С. 91.

⁶ Репресії проти галичан в УСРР: Виїмки з приватного листа // Діло. – 1927. – 26 червня.

⁷ Качараба С., Комарницький Я. Василь Мудрий – громадський діяч, політик, публіцист... – С. 98.

⁸ На маргінесі процесу СБУ [редакційна] // Діло. – 1930 – 22 березня.

- ⁹ Там само.
- ¹⁰ Там само.
- ¹¹ Там само.
- ¹² На маргінесі процесу СВУ [редакційна] // Діло. – 1930 – 22 березня.
- ¹³ Там само.
- ¹⁴ Там само.
- ¹⁵ На маргінесі процесу СВУ [редакційна] // Діло. – 1930 – 22 березня.
- ¹⁶ “Радість” більшовицької вулиці. “Пролетарська громадськість вітає вирок харківського суду” на українських національних діячів // Діло. – 30 квітня. – 1930.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ На маргінесі процесу СВУ [редакційна] // Діло. – 1930 – 22 березня.
- ¹⁹ *Кліш А.* Громадсько-політична та наукова діяльність Кирила Студинського (1868–1941 рр.): дисертація... канд. іст. наук: 07.00.01 / А. Кліш – Тернопіль, 2008. – С. 89.
- ²⁰ Роковини одного процесу // Діло. – 12 квітня. – 1932.
- ²¹ *Чикаленко Л.* На маргінесі процесу “СВУ” в Харкові / Л. Чикаленко // Діло. – 1930. – 30 березня.
- ²² Там само.
- ²³ Там само.
- ²⁴ *Чикаленко Л.* Лист до редакції / Л. Чикаленко // Діло. – 1930. – 30 березня.
- ²⁵ Ще в справі харківського процесу: І. Мазепа, П. Феденко. Лист до редакції // Діло. – 1930. – 9 квітня.
- ²⁶ Там само.
- ²⁷ Там само.
- ²⁸ Там само.
- ²⁹ Там само.
- ³⁰ *Кліш А.* Громадсько-політична та наукова діяльність Кирила Студинського (1868–1941рр.): дисертація... канд. іст. наук: 07.00.01 / Кліш А. – Тернопіль, 2008. – С. 89.
- ³¹ *Рубльов О., Черненко Ю.* Сталінщина і доля західноукраїнської інтелігенції 20–50-ті роки ХХ ст. / О. Рубльов, Ю. Черненко – Київ: Наукова думка, 1994. – С. 157.
- ³² *Кліш А.* Кирило Студинський: життя та діяльність / А. Б. Кліш – Тернопіль: В-во ТНПУ ім. В. Гнатюка, 2011. – С.97.
- ³³ Там само. – С. 91.
- ³⁴ Українська наука в УСРР // Нова Зоря. – 1930. – 18 травня.
- ³⁵ *Єфремов С.* Щоденники, 1923–1929 / Єфремов С. – Київ: “ЗАТ газета РАДА”, 1997. – С. 632.
- ³⁶ *Кліш А.* Громадсько-політична та наукова діяльність Кирила Студинського (1868–1941рр.): дисертація... канд. іст. наук: 07.00.01 / Кліш А. – Тернопіль, 2008. – С. 89.
- ³⁷ Роковини одного процесу // Діло. – 12 квітня. – 1932.
- ³⁸ У півстолітніх змаганнях: Вибр. листи до К. Студинського 1891–1941. – Київ, 1993. – С. 585.
- ³⁹ Там само. – С. 586.
- ⁴⁰ ЦДІА України у м. Львові, ф. 362, оп. 1, спр 228, арк. 61.
- ⁴¹ *Чіпка Г.* Процес – чи не процес! / Чіпка Г. // Діло. – 1930. – 27 березня.
- ⁴² *Федевич К.* Галицькі українці у Польщі. 1920–1939 рр. (інтеграція галицьких українців до Польської держави у 1920–1930-ті рр.) / К. Федевич. – Київ: Основа, 2009. – С. 146.
- ⁴³ *Кугутяк М.* Українська націонал-демократія 1918–1929. Т.1 / М. Кугутяк – Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 231.
- ⁴⁴ Там само. – С. 147.
- ⁴⁵ ЦДІА України у м. Львові, ф. 344, оп. 27, спр. 15, арк. 2.
- ⁴⁶ ЦДІА України у м. Львові, ф. 344, оп. 36, спр. 22, арк. 2.
- ⁴⁷ *Кугутяк М.* Українська націонал-демократія 1918–1929. Т. 1 / М. Кугутяк – Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 435.

⁴⁸ ЦДДА України у м. Львові. Ф. 392, оп. 2, спр. 24, арк. 1.

⁴⁹ *Райківський І.* Українська соціал-демократична партія / Райківський І. – Івано-Франківськ, 1995. – С. 78.

⁵⁰ *Кугутяк М.* Українська націонал-демократія 1918–1929. Т. 1 / Кугутяк М. – Київ; Івано-Франківськ: Плай, 2002. – С. 231.

⁵¹ *Данильченко О.П., Рубльов О.С.* Створення і діяльність консульства СРСР у Львові (1927–1933 рр.) / Данильченко О.П., Рубльов О.С. // Науковий вісник Дипломатичної академії України. – Випуск 1. – Київ, 1998. – С. 92.